

7.

PRVI KONGRES KULTURNIH RADNIKA HRVATSKE (TOPUSKO, 25.–27. LIPNJA 1944.): ISKUSTVO I APROPRIJACIJE

Drago Roksandić

UDK: 061.3(497.5 Topusko)"1944"
Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Četverosveščana zbirka *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata* Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske iz 1970. godine među nekoliko stotina dokumenata sadržava tek nekoliko njih koji se odnose na Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske, održan u Topuskom od 25. do 27. lipnja 1944. godine, uz sudjelovanje dvjestotinjak “kulturnih i javnih radnika”. Imajući na umu svojevrсни normativni karakter spomenute zbirke u pristupima zavnohovskoj baštini u SR Hrvatskoj, izostanak mogućnosti elementarnog uvida u rad Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske u ovoj zbirci izaziva nedoumice. One nužno postaju još većima imajući na umu činjenicu da je iste 1970. godine Mladen Iveković, jedan od najvažnijih aktera Kongresa u Topuskom, s nekoliko suradnika, sudionika istih zbivanja, objavio dvosveščanu knjigu *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945*. Knjiga u svome drugom dijelu upravo i završava opširnim opisom navedenog kongresa, kao svojevrsnog kamena temeljca “naše nove kulture”. Arhivsko gradivo “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Topusko, 25.-27. VI 1944. Građa”, koje su pripremili Ivan Jelić kao glavni urednik te Savka Kalinić i Ljiljana Modrić kao koredaktori, objavljeno je 1976. godine u strogom izboru kao dodatak *Časopisu za suvremenu povijest*. Obilje sačuvanih dokumenata još uvijek čeka istraživače. Sve upućuje na zaključak da skup sam nikada nije prestao biti povodom prijedloga na raznim kulturnim “frontovima” od 1944. godine do danas. Činjenica da je održan u ozračju koje nikako ne bilo bilo moguće olako atribuirati kao diržištičko, dijelom u radioničkoj formi (izložba, predstave, koncerti itd.), podrazumijevala je anticipaciju svojevrsnoga kulturnog pluralizama, upravo ono što je i bilo razlogom da veći broj sudionika, neovisno o političkim konjunkturama, drži do svog mjesta i vlastite interpretacije tog mjesta na Kongresu u Topuskom. Kao što hrvatska kultura poslije 1945. godine, odnosno kultura u jugoslavenskim razmjerima, nikada nije uspjela biti dosljedno agitpropovska, ona je to još manje mogla biti na temeljima iz Kongresa iz Topuskog, koji je već “logikom” partijskog pragmatizma u to doba, u “završnoj fazi” narodnooslobodilačkog rata, bio narodnofrontovski inkluzivniji nego ikada od 1941. godine.

Gljučne riječi: Hrvatska, Jugoslavija, narodnooslobodilački pokret, 1941.–1945., Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), kultura, propaganda, intelektualci

I.

Od 25. do 27. lipnja 1944. godine u Topuskom bio je održan “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske na oslobođenom teritoriju”.¹ U prepunoj, umjetnički redizajniranoj liječilišnoj restauraciji – iznutra dobro rasvijetljenoj, a izvana potpuno zamračenoj – počelo se raditi po pravilima partizanske konspiracije u noći 25./26. lipnja, u 21 sat i 40 minuta, a završilo se svečanim dijelom u 3 sata i 10 minuta poslije ponoći.² Rad je bio nastavljen po proplancima Petrove gore pokraj Topuskog. Unatoč višemjesečnim, zahtjevnim i – slijedeći sačuvano izvorno arhivsko gradivo – u ratnim uvjetima temeljitim pripremama, ipak se mnogo toga na Kongresu i s njime u vezi dogodilo stjecajem ratnih okolnosti. Zdenko Štambuk, primjerice, zatekao se u Topuskom, došavši po drugom zadatku sa svoje ratne dužnosti u Istri i to nakon što je Oblasni NOO Istre poslao poruku u ZAVNOH da iz Istre nitko neće moći sudjelovati u njegovu radu.³ Sâm Kongres time je za Štambuka bio veće radosno iznenađenje, a za suvremene istraživače autentičnije svjedočenje. Iz istarske ratne svakodnevice štošta mu se moralo činiti kao san:

Tako sam bez poziva, i bez namjere, stigao na Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topusko. Pripreme su već bile davno u toku. Priključio sam se drugovima koji su na tome radili i bio zadužen za stvaranje biroa za doček delegata i izdavanje propusnica za Kongres koji je trebao da se održi u Domu u centru grada. Grad su uređivali i kitili. Bilo je vrlo živo i veselo u tom lijepom gradiću koji još nije bio stradao od neprijateljske ruke tako da je bilo dovoljno mjesta za smještaj i rad. Otvorio sam “kancelariju” nedaleko od Doma, u blizini zgrade gdje je bilo smješteno Kazalište narodnog oslobođenja Hrvatske (tj. Centralna kazališna družina – D.R.). U gradu je sve vrilo od glumaca, kazališnih radnika, plesača i pjevača, partizana, od slikara, od kulturnih radnika, pjesnika i književnika i brojnih predstavnika kulturnih sljedbenika iz borbenih jedinica, divizija i brigada iz svih krajeva Hrvatske. (...)⁴

Kraj proljeća i početak ljeta na padinama Petrove gore činili su tu živost još većom:

(...) Bio je krasan, sunčan mjesec lipanj, sva je priroda bila u cvatu i zrenju, žetva je bila u toku. (...) Uživali smo u slobodi, u ljepoti, u drugarstvu, u viđenju, u pričanju doživljaja iz borbe, u sjećanjima. Oživljavali smo i obnavljali naše stare diskusije o kulturi i umjetnosti i sagledavali sve nekako u drugom, novom, živom svjetlu, u jasnim i širokim perspektivama. (...)⁵

Slikar Zlatko Prica, za razliku od Štambuka, bio je u Topuskom partizanski *insider*, jedan od nekolicine umjetnički najuspješnijih, ali i najpoduzetnijih, a iz današnje perspektive svakako najpouzdanijih svjedoka sazrijevanja hrvatske “partizanske kulture”. Tim je zanimljivija njegova retrospektivna ocjena, nastala dva desetljeća poslije, kada je kreativno vrlo individualizirani Prica mogao zaključiti:

¹ Vidjeti *Program svečanog dijela skupa (Slika 1)* i rekonstrukciju njegova rada (*Prilog 1*).

² “Sjećam se već pomalo kroz maglu zaborava svečano okićene i dobro rasvijetljene dvorane sa zatvorenim i zamračenim prozorima jer je postojala mogućnost neprijateljskog napadaja iz zraka.” Zdenko ŠTAMBUK, “Automobilom kroz Gorski Kotar. Kako sam došao na Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topusko lipnja 1944.”, *Vjesnik* (Zagreb), 27. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 5). Autor članka je potpisan kao “književnik i ambasador SFR Jugoslavije u Nizozemskoj”.

³ Vidjeti *Prilog 2*.

⁴ Zdenko ŠTAMBUK, “Automobilom kroz Gorski Kotar. Kako sam došao na Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topusko lipnja 1944.”, *Vjesnik* (Zagreb), 26. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 4).

⁵ Z. ŠTAMBUK, “Automobilom kroz Gorski Kotar.”, *Vjesnik* (Zagreb), 27. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 5).



Slika 1. Zgrada lječilišne restauracije u Topuskom 1941., u kojoj je Kongres započeo s radom

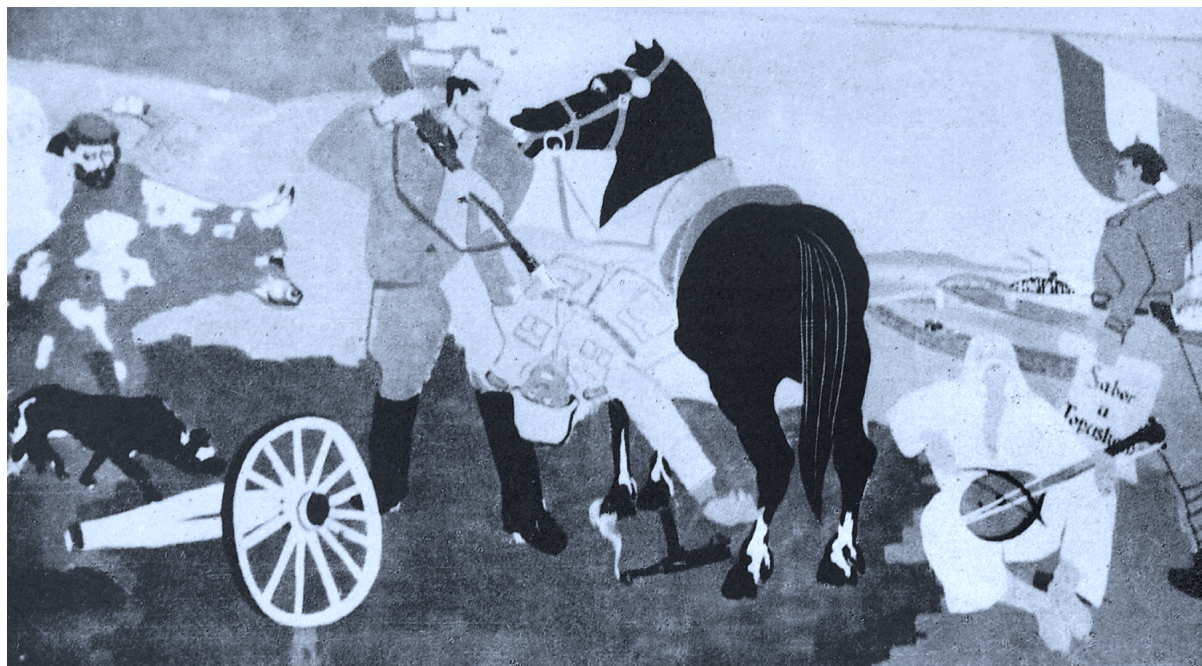
U katalogu I izložbe umjetnika partizana u Zagrebu 20. VI – 20. VII 1945. registrirana su 52 likovna umjetnika, koji su aktivno učestvovali u NOV i POJ, kao borci i likovni radnici. (...) Preko polovine tog broja pošlo je direktno iz Zagreba, dok su ostali uz neke iznimke pripadali ranije Splitu, drugom kulturnom žarištu na teritoriju Hrvatske.

Treba istaknuti, da su i ostale grane umjetnosti bile obilno zastupane na raznim sektorima oslobođene teritorije, pa će opća slika biti potpuna ako likovnim umjetnicima pribrojimo članove teatarskih kuća, književnike, arhitekte i muzičare koji su kako ponaosob, grupno ili u kooperaciji stvorili na oslobođenom teritoriju određenu kulturnu klimu. Ta je na spektakularan način dosegla kulminaciju na I Kongresu kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 1944.⁶

Nije bila u pitanju samo množina “kulturnih radnika” u partizanima. Nje, uostalom, ne bi bilo da nije bilo uspona “partizanske Hrvatske”.⁷ Odavno je uočeno da je postojani uspon moći Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske od 1941. do 1944. godine nerazlučiv od postojanog, a od 1943. i 1944. godine vrlo ubrzanog razvoja “narodne vlasti”. U vrijeme održavanja Kon-

⁶ U Osobnoj ostavštini Mladena Ivekovića, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (fond 801, dalje: HDA, Fond Iveković), pohranjena je brojna dokumentacija u vezi s kongresom. Iskustvo partizanskog ratovanja stvaralo je “odozdo” osebnju pučku kulturu: “Kod nas izlazi na stotinu listića, knjiga, časopisa. Naš kulturni život u vojsci također je vrlo bujan. Prije tri godine nekad polupismeni i nepismeni danas učestvuju u pisanju bilo zidnih bilo džepnih novina. (...) Sve ovo što je postignuto ovdje nije stvoreno u nekom kabinetu, već je stvoreno na prvim linijama, stvoreno je pod cijenu izlaganja života i sve što je postignuto zato i predstavlja veću vrijednost nego da je postignuto pod drugim uslovima (Tako je! *aplauz*)”. Ivan JELIĆ (glavni urednik), “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Topusko, 25.–27. VI 1944. Građa”, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 8/1976., br. 2/3, 31.-32. (...) Gošnjak je tom prilikom uočio još nešto: “Mi smo svjedoci jednog velikog i kulturnog zbivanja kakvo ovi krajevi, koji su jedni od najzaostatijih – tako reći – u našoj zemlji, nisu nikad poznavali.” *Isto*, 30.

⁷ “General-lajtnant” Ivan Gošnjak, komandant Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, pozdravljajući Kongres na svečanoj sjednici 25./26. lipnja, s pravom je o tome govorio. Iskustvo partizanskog ratovanja stvaralo je “odozdo” osebnju pučku kulturu: “Kod nas izlazi na stotinu listića, knjiga, časopisa. Naš kulturni život u vojsci također je vrlo bujan. Prije tri godine nekad polupismeni i nepismeni danas učestvuju u pisanju bilo zidnih bilo džepnih novina. (...) Sve ovo što je postignuto ovdje nije stvoreno u nekom kabinetu, već je stvoreno na prvim linijama, stvoreno je pod cijenu izlaganja života i sve što je postignuto zato i predstavlja veću vrijednost nego da je postignuto pod drugim uslovima (Tako je! *aplauz*)”. Ivan JELIĆ (glavni urednik), “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Topusko, 25.–27. VI 1944. Građa”, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 8/1976., br. 2/3, 31.-32. (...) Gošnjak je tom prilikom uočio još nešto: “Mi smo svjedoci jednog velikog i kulturnog zbivanja kakvo ovi krajevi, koji su jedni od najzaostatijih – tako reći – u našoj zemlji, nisu nikad poznavali.” *Isto*, 30.



Slika 2. Detalj freske, kojom je slikar Zlatko Prica oslikao dvoranu

gresa nju su pored Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), činila 4 oblasna, 15 okružnih i 105 kotarskih narodnooslobodilačkih odbora (NOO).⁸

Zlatko Prica je uočio taj kvalitativni pomak iz svoje artistske perspektive:

Uz rijetke iznimke, tek od sredine 1943. uslovi na samom oslobođenom teritoriju omogućili su okupljanje ekipa koje su radeći na kulturnim i propagandnim zadacima izaš(e) iz faze primarnih funkcionalnih formi rada u okviru komitetskih tehnika, te brigadnih i četinih ekipa. Likovni umjetnici na raznim stranama i pod raznolikim uslovima bili su gotovo isključivo angažirani na radu u opremi skromnih publikacija, radio-vijesti ili propagandnih plakata za razno-razne akcije inicirane bilo sa strane narodnih odbora ili vojnih rukovodstava. Tehnika tih zadataka rijetko je prelazila mogućnosti grafičke realizacije u crno-bijelom na matrici “geštetnera” ili klišeja rezanog u linoleumu ili kad njega nije bilo, u drvetu.⁹

Sve što je ostvareno nakon sredine 1943. godine danas je moguće mnogo slojevitije vrednovati, bilo sa stajališta angažiranih kulturnih politika, bilo sa stajališta primijenjenih umjetničkih praksi, koje su nerijetko bile multimedijalne i u iznimnim slučajevima dosezale antologijske vrijednosti. Potonje se osim ostalog neupitno odnosi na umjetnički realizirano izdanje “Jame” Ivana Gorana Kovačića, djelo Zlatka Price i Ede Murtića te brojnih njihovih suradnika:

Sve do vremena kad se okupio veći broj likovnih umjetnika i njihovih radova sa raznih sektora Hrvatske bilo je teško dobiti i približnu sliku o tome, koliko i šta je urađeno na grafici. Inicijativom KUO Zavnoha (Kulturno-umjetnički odsjek ZAVNOH-a – D.R.) već početkom 1944. počeli su pristizati umjetnici i kulturni radnici sa raznih strana u Topusko, koje je u kratko vri-

⁸ “... pri kraju 1943, NOV u Hrvatskoj brojila (je) već tri korpusa, jedanaest divizija, četrdeset brigada i veći broj partizanskih odreda”. Mladen IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi. Povodom 20-godišnjice I. kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom: referat održan u Topuskom 27. lipnja 1964.*, Zagreb 1964., 7. Kapilarna mreža seoskih narodnooslobodilačkih odbora bila je u to doba na tlu velikog dijela današnje Republike Hrvatske vrlo gusta. Primjerice, na Kordunu, gdje je u to doba i Topusko, djelovao je 1 okružni, 5 kotarskih, 30 općinskih i 250 seoskih narodnooslobodilačkih odbora, a u Karlovačkom okrugu 1 okružni, 2 kotarska, 1 gradski, 5 općinskih i 121 seoski odbor, od toga 30 na okupiranom području. Vidjeti M. IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi*, 11. i 12.

⁹ HDA, Fond Iveković, kut. 13, str. 2/171.

jeme postalo kulturnim centrom oslobođenog teritorija Hrvatske. Sve centralne ustanove civilnog i vojnog značaja bile su se okupile u samom mjestu ili neposrednoj blizini pa je tako brojno okupljanje, kome treba dodati i sastave raznih vojnih jedinica na prolazu, stvaralo, za ratne uslove neuobičajenu atmosferu. U toj klimi bilo je novih podstreka za scenske priredbe, koncerte, kino-projekcije u Glini i intenzivni rad na svim sektorima kulture i umjetnosti. Sačuvani fotomaterijali vjerno odražavaju relativno visok tehnički domet likovne izložbe, fotoizložbe, raznih dekoracija koje su nastale u vrlo kratko vrijeme pod takvim relativno izvanrednim uslovima.

U ljetnim mjesecima 1944. ondje je bila osnovana i prva ručna tiskara za kamenotisak koju su uz pomoć KUO Zavrnoha konstruirali slikari Z. Prica i E. Murtić. Stroj i postolje sastavljeno je bilo iz starih dijelova mašina za glačanje rublja, bunarskog zamašnjaka i drvenih dijelova koje su izvele radionice u Glini. Kamenove, kožne valjke, kemikalije i boje dostavili su zagrebački grafičari po postojećim kanalima i rad je započeo nakon kratkih pokusnih otisaka na realizaciji litografije sa tekstom "Jama" I. G. Kovačića.

Djelo je štampano u 250 primjeraka na 26 stranica folio formata na drvenom prostom papiru na "geštetner", a korice je izveo partizan-knjigoveža (...) iz kariranog platna ruskog padobrana, koji je prethodno toniran hipermanganom. Štampanje ovog djela završeno je tek u studenom iste godine uz prekid koji je nastao bombardiranjem Topuskog, a u kojem je jedan pogodak znatno oštetio naprave i skladište već odštampanih listova. Ovo je bilo prvo kompletno djelo ostvareno na oslobođenoj teritoriji, koje je doseglo kvalitete visoko umjetničkog dometa, pa i fizički preraslo granice oslobođenog teritorija, dospjevši posredstvom stranih vojnih misija do kulturnih centara Saveznika. Ilya Erenburg poziva se na ovo djelo jedinstveno po identičnosti i jedinstvu umjetničkog izraza i borbe jednog naroda.¹⁰

Što se više razvijala mreža ustanova "narodne vlasti", napose složeno ustrojstvo ZAVNOH-a, epicentri djelovanja "kulturnih radnika" postupno su se pomicali iz vojnih u ustanove izvršne vlasti. Uvjeti njihova djelovanja time su se osjetno promijenili. U ponečem su se nerijetko i pogoršali (lošija kvaliteta prehrane, odjeće i obuće, neizvjesnosti terenskog rada sa slabom ili nikakvom oružanom zaštitom itd.). Partizani-umjetnici nisu se uvijek uspijevali nositi sa strogim pravilima partizanskog života i mnogobrojnim obvezama.¹¹

S druge strane, bitno su se povećale mogućnosti komunikacije među umjetnicima-partizanima, suočenim sa sve većim stvaralačkim te, s tehničkog stajališta, složenijim izvedbenim izazovima. Topusko i, ne smije se zaboraviti – što marginalno spominje Prica – obližnje osjetno veće, tada također oslobođeno gradsko mjesto, Glina, bili su ne samo vojni i politički nego i "kulturni centri oslobođenog dijela Hrvatske".¹² Relativna blizina Zagreba, Karlovca i Siska, umreženih sa centrima u Topuskom višestrukim ilegalnim komunikacija-

¹⁰ HDA, Fond Iveković, kut. 13: Zlatko Prica, "Likovni umjetnici Hrvatske u NOB", str. 4.-5. (173.-174.).

¹¹ Partijski je nadzor izgleda bio jači u predjelima gdje je partizanski utjecaj bio slabiji te gdje se od propagadnog rada među "masama" umjetničkih družina više očekivalo. Karakteristične su primjedbe na Jožu Gregorina, Dragana Knapića i Šimu Šimatovića. Vidjeti: Okružni komitet KPH Pokuplje – Centralnom komitetu KPH, 13. III. 1944., u: HDA, CK KPH, 1944.; CK KPH / 1944. ožujak. 13: KP-33/2182; "Kazališna afera", u: CK KPH / 1944. ožujak. 16: KP-33/2188-1.

¹² Vidjeti članke Leona Gerškovića, Nade Kisić-Kolanović, Milana Peškira, Antona Zimola, Mire Kolar-Dimitrijević, Nikice Rapajića, Mihajla Ogrizovića i Draginje Metikoš u VI. dijelu, naslovljenu "Glina, partizanska prijestolnica", zbornika *Glina. Glinjski kraj kroz stoljeća*, (ur. Drago Roksandić i Mira Kolar-Dimitrijević), Glina 1988., 369.-422. Nakon što je bila oslobođena Glina 11. siječnja 1944. godine, bilo je moguće osigurati potrebne preduvjete za koncentraciju ustanova "partizanske Hrvatske" u obližnjem zaštićenom Topuskom, gdje su i radni uvjeti povoljniji. Međutim, koncem svibnja i početkom lipnja 1944. godine, čitavim predjelom između Siska i Karlovca te bosanske granice doslovno je "prohujala" kombinirana njemačko-ustaško-četnička ofanziva, s očito dalekosežnim vojnim i političkim ciljevima. Iako nije uspjela kada je o glavnim ciljevima riječ, imala je mnoštvo posljedica čije učinke nije bilo moguće ignorirati ni s jedne involvirane strane. Vrlo su karakteristični izvještaj Okružnog NOO Banije Propagandnom odjelu ZAVNOH-a iz Gline, od 4. lipnja 1944. (HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944.: VI mj., kut. 30/206, NV-32/2880) te isto tako vrlo opširni odgovor Propagandnog odjela ZAVNOH-a

ma – da ne govorimo o povezanosti Topuskog s drugim oslobođenim dijelovima Hrvatske – sve je to osiguravalo pretpostavke za spomenute uspone “partizanske kulture”.

Nikada se neće moći saznati – imajući na umu skiciranu dinamiku “partizanske kulture” – tko je sve i kako sudjelovao u radu Kongresa, unatoč tome što je Propodjel ZAVNOH-a (Propagandni odjel ZAVNOH-a – D.R.) pripremio lijepo “išpartanu” teku u koju su se upisivali prijavljeni delegati.¹³ Upisana su bila 163 imena. Brojni borci – ratni dopisnici redovito su se potpisivali s “pisac”, što znatno malobrojnijim književnicima nije ostavljalo nikakvu drugu mogućnost nego da doista budu samo “književnici”. Tvorci pisane riječi nedvojbeno su bili na vrlo visokoj cijeni! Popis nije bio cjelovit. Brojni sudionici, posebno vrlo zaposleni umjetnici, sudionici mnogobrojnih kongresnih programa za koje postoji mnoštvo potvrda što su sve radili na Kongresu – često se nisu stigli upisati.

Doduše, nejasno je tko je sve imao status sudionika Kongresa. Jesu li to bili samo ovlašteni delegati? Nisu li brojni umjetnici-partizani bili u paradoksalnom statusu onih koji su kreativno realizirali Kongres, ali nisu bili ravnopravni sudionici u njegovim raspravama? Sačuvani arhivski dokumenti omogućuju pojedinačne uvide u način delegiranja, ali nedostaje ključni dokument o načinu biranja delegata za Kongres.¹⁴

Ivan Jelić i njegove suradnice Savka Kalinić i Ljiljana Modrić identificirali su 244 sudionika.¹⁵ Uspoređujući izvorni popis iz spomenute teke s rekonstruiranim, može se uočiti da su Jelić i suradnice propustili unijeti u svoj popis sljedeća imena inače registrirana u tecu: Ivica Aleksander (red. br. 68), Milan Despot (121), Konstantin Hlovaty (122), Ilinko Linger (85), Slavko Singer (160) i Vilim Srića (57).¹⁶ Međutim, stvar je još složenija. Zdenko Štambuk također svjedoči da je veliko pitanje tko sve jeste, a tko sve nije bio na Svečanoj sjednici Kongresa:

Sala, velika i malena u isto vrijeme, nije mogla da primi sve one koji su htjeli da prisustvuju kongresu. Morali smo zatvoriti prilazna vrata. Ostala su pristupačna samo jedna i tu sam morao da dežuram dok dođe moj red da istupim i pročitam svoju pjesmu (iz talijanskog zatvora) koja je bila na programu. Vodio sam šapatom ogorčene razgovore sa onima koji su stajali u hodniku i nisu mogli da uđu, a imali su razne punomoći i propusnice, među ostalima i one koje sam sam izdao. Više ni živa duša nije mogla da stane u prepunjenoj i zagušljivoj dvorani. (...).¹⁷

Okružnom NOO-u Banija /Propodjel/ od 8. lipnja i.g. (*Isto*, NV-32/2894). U središtu je pozornosti u oba dopisa dinamika hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih odnosa na oslobođenom i poluoslobođenom području.

¹³ Naslovljena je “Kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske”, a rubricirana na sljedeći način: “Redni broj / Ime i prezime / Struka / Odakle dolazi / Stalna adresa / Stigao dne / Primjedba / Potpis” (HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944.: VI mjesec: NV-32/2956, 30/206; Vidjeti također: Z. ŠTAMBUK, “Automobilom kroz Gorski Kotar”, *Vjesnik* (Zagreb), 27. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 5).

¹⁴ Pismo Propodjela ZAVNOH-a Okružnom NOO-u Hrvatsko primorje od 10. ožujka 1944. godine najvažniji je sačuvani dokument s time u vezi. Iz formulacije “... javiti Propodjelu ZAVNOH-a imena svih kulturnih radnika koji dolaze u obzir za kongres” slijedi da će u konačnici hrvatski Propodjel odlučiti tko će biti pozvan sudjelovati (*ČSP*, 8/1976., br. 2/3, 20.-21.). S druge strane, pismo Ive Vejvode, tada u Kulturno-umjetničkom odsjeku Propodjela ZAVNOH-a, Mladenu Ivekoviću od 11. lipnja 1944. godine upućuje na drugačiji zaključak: “Na kongres je stiglo već nekoliko delegata. Jedna drugarica iz Slavonije, jedan iz Žumberka, jedan poljski slikar iz art[iljerijskog] divizionu IV. Korpus(a) uz neke ostale koji su već bili ovdje. Izbor delegata kao i njihov broj pokazuje da se odgovorni drugovi nisu s dovoljno ozbiljnosti odnosili prema našem kongresu” (Kulturno-umjetnički odsjek Propodjela ZAVNOH-a – Propodjelu ZAVNOH-a, 11. lipnja 1944. u: HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944.: VI. mjesec: kut. 30/206, NV-32/2905).

¹⁵ I. JELIĆ, “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske”, 137.-144.

¹⁶ 2956: “Kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske” [teka; evidencija], u: HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944.: VI mj., kut. 30/206, NV-32/2956; *ČSP*, 8/1976., br. 2/3, 137.-144.

¹⁷ Z. ŠTAMBUK, “Automobilom kroz Gorski Kotar”, *Vjesnik* (Zagreb), 27. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 5).

Još je upitnije tko je sve sudjelovao u potonjim kongresnim raspravama koje su se održavale po šumskim proplancima. O tome postoje nepodudarni iskazi u sve brojnijim dostupnim sjećanjima sudionika Kongresa, koja sve češće posthumno izlaze iz tiska. Međutim, u svim je tim iskazima, neovisno o tome kakve su poslije bile čije sudbine, očito svojevrsno ljudsko, autolegitimacijsko zadovoljstvo što su bili na Kongresu u Topuskom.¹⁸

II.

Kongres ipak nije bio autohtono hrvatski fenomen u jugoslavenskome narodnooslobodilačkom pokretu. “Bihaćka republika”, koncem 1942. i početkom 1943. godine, I. zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije te silno ubrzana dinamika partizanskog pokreta, dobili su novu kvalitetu s dolascima Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, zatim glumaca Hrvatskoga narodnog kazališta kao i niza drugih likovnih umjetnika, publicista i novinara s raznih strana okupirane Jugoslavije u Bihać koncem 1942. i početkom 1943. godine. Prema Mladenu Ivekoviću, u to se doba počelo u Agitpropu Centralnog komiteta KPJ i u AVNOJ-u “razmišljati o sazivu jednog jugoslavenskog kongresa kulturnih radnika na oslobođenom teritoriju”.¹⁹ Osim praktičnih zadataka,

(...) Naši književnici, likovni umjetnici, glumci, znanstveni radnici, publicisti i novinari, svestrano angažirani na zadacima propagiranja narodnooslobodilačke borbe, tražili su već tada – u jeku borbe za oslobođenje zemlje – odgovor na pitanje o mjestu i ulozi kulture, umjetnosti i nauke u obnovljenom životu naših naroda – na ruševinama stare i dotrajale Jugoslavije.²⁰

Različiti su motivi mogli upućivati na zaključak o potrebi sazivanja “Prvog kongresa kulturnih i javnih radnika Jugoslavije”. Neprijateljski udar na “Bihaćku republiku” u siječnju 1943. godine, koji je glavninu partizanskih snaga potisnuo s Une na Neretvu i Drinu, skiniuo je s dnevnog reda taj projekt, ali on nije bio zaboravljen te je praktično i legitimacijski ostvaren u “partizanskoj Sloveniji” i “partizanskoj Hrvatskoj”.²¹

U hrvatskom slučaju, za razliku od slovenskoga, veliko je opterećenje bio predratni “sukob na književnoj ljevici”. S njime je novostvorena Komunistička partija Hrvatske izgubila Miroslava Krležu, svoj najveći “intelektualni kapital” te niz drugih “kulturnih radnika” kojima je Krleža bio svojevrsni orijentir pa i svjetionik.²² Partijski razlaz s Krležom bio je odlučan, ali nesporno bolan i ne bez dugoročnijih posljedica. Drugo, kerestinečka tragedija iz ljeta 1941. godine, s kojom su nestale desetine i desetine intelektualno najjačih hrvatskih

¹⁸ Vidjeti, primjerice: Marija-Vica BALEN, *Bili smo idealisti...: Uspomene jedne revolucionarke*, Zagreb 2009.

¹⁹ HDA, Fond Iveković, kut. 13: Mladen Iveković, “Kulturni i javni radnici Hrvatske u borbi. Povodom 20-godišnjice I kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom 25.–27. lipnja 1944.” (str. 120). Isto je Iveković ponovio u: Mladen IVEKOVIĆ (ur.), *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945.*, Zagreb 1970., 233.–234.

²⁰ *Isto.*

²¹ Propagandni odjel ZAVNOH-a uputio (je 21. travnja t.g) pismo Slovenskom Narodno-osvobodilnom svetu (Odsjek za informacije) s pozivom za sudjelovanje slovenske delegacije na Kongresu i s molbom da mu pošalje materijal s već održanog Kongresa kulturnih radnika Slovenije (4. I. 1944.) i saopći “iskustva u organizaciji kongresa” (ČSP, 8/1976., br. 2/3, 15.). U Topuskom se s posebnim interesom iščekivalo slovensko izaslanstvo upravo zbog tog iskustva. Stjecajem (ne)prilika ono uopće nije stiglo, a u ime SNOS-a govorio je Josip (Jože) Rus, koji u svome, inače vrlo emotivnom, pozdravnom govoru slovenski kongres nije ni spomenuo (ČSP, 8/1976., br. 2/3, 33.–34.). Vidjeti monografsku interpretaciju slovenskog kongresa: Bojan GODEŠA, *Kdor ni z nami je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Ljubljana 1995.

²² Vidjeti Vel[imir] V[isković], “Sukob na ljevici”, *Krležijana 2/M–Ž*, (gl. urednik Velimir Visković), Zagreb 1999., 375.–402.

komunista, imala je još teže praktičnopolitičke posljedice u vrijeme kada je ključno bilo pitanje kako delegitimirati Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) kao ostvarenje “tisućugodišnjih” hrvatskih aspiracija i uspješno započeti narodnooslobodilačku borbu.²³

U tom je smislu za kulturnu politiku Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj bilo ključno što su mu se pridružili ljudi poput Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića – svaki na svoj način hrvatski književni klasici, prvi među “starima”, a drugi među “mladima” – koji, k tome, u predratnim vremenima nisu bili ni ljevičari, a kamoli komunisti. Sve ono što je u jezgri te kulturne politike bilo “agitpropovsko” u suženome, politički utilitar-nom smislu, htjelo-ne htjelo, podlijegalo je kritičkom promišljanju ljudi poput njih dvojice, koji su s komunistima dijelili svakodnevicu i, dakako, budućnost narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Teško da bi ZAVNOH, takav kakav se s manje ili više dosljednosti praktično realizirao od 1943. do 1945. godine, stekao legitimacijski prestiž u Hrvatskoj i Jugoslaviji da se u “partizanskoj Hrvatskoj” nisu počeli prepoznati ljudi poput Nazora i Kovačića. To i je bio razlog što je pitanje kongresa kulturnih radnika Hrvatske vrlo brzo došlo na dnevni red. *Vjesnik*, glasilo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, objavio je 26. veljače 1944. godine članak “Kongres kulturnih radnika”:

Narodno-oslobodilački pokret posvećuje od početka domovinskog rata (sic! – D.R.) najveću pažnju svim granama kulturne djelatnosti. ... rodile (su se) kulturne tekovine, koje su odraz borbe naših naroda protiv fašističkog ropstva, odraz želje za novim životom, za vrijednostima očišćenim svakog barbarstva. ... tako su proradile i naše štamparije, gdje se štampaju naši listovi i knjige, pjesme i priče, plakati i letaci, stvorila se zaista *narodna* kazališta iz naroda i za narod, nikla je pjesma i muzika, razvilo se slikarstvo i umjetnička fotografija – ...

Znatan se broj poštenih (sic! – D.R.) i viđenih književnika, umjetnika, slikara, kipara, publicista i novinara, muzičara, glumaca i uopće javnih radnika iz svih područja umjetnosti i nauke nalazi u redovima Narodno-oslobodilačkog pokreta. (...) Čitav niz hrvatskih kulturnih javnih radnika slijedio je stope sijedog Nazora, ...

U vezi s velikim zadacima, što još pred njima stoje, u želji da saberu sva dosadašnja iskustva i da postave smjernice budućeg rada, da se dogovore i još više zbliže i da privuku u svoje redove i one poštene (sic! – D.R.) kulturne radnike i umjetnike, koji su još na okupiranom teritoriju, a koji nisu izgubili osjećaj časti i dužnosti – kulturni radnici u redovima Narodno-oslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj spremaju svoj *prvi kongres*. Taj kongres treba da bude jedinstvena manifestacija volje naših majstora kulture, da svoju umjetnost i znanje stave u službu borbe naših naroda za slobodu, on mora da bude odraz svih naših naprednih težnja i kulturnog stvaranja nasuprot barbarstvu švapsko-ustaških rulja. *Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske bit će veliko zborište najboljih naših ljudi od duha i znanja*. On treba da postane svjetionik i za one književnike, likovne umjetnike, muzičare, profesore i druge javne kulturne radnike, kojima je obraz čist, a koji se još nisu svrstali u redove Narodno-oslobodilačkog pokreta.

*Kulturni radnici oslobođenog i neoslobođenog dijela Hrvatske! Spremajte se na svoj prvi kongres, koji će se održati drugom polovicom travnja ove godine.*²⁴

²³ Đuro Špoljarić svjedoči da su brojni vodeći hrvatski komunisti, napose intelektualci, povjerovali da su se nakon 27. ožujka 1941. godine stekli preduvjeti za legalizaciju njihova djelovanja te su se vratili na svoje kućne adrese. Policija Banovine Hrvatske ih je bez teškoća mogla zatvoriti, jednog za drugim te poslije 10. travnja i. g. predati zatočene ustaškim vlastima. Vidjeti: HDA, MG 48/I-1: *Sjećanja Đure Špoljarića iz radničkog pokreta i NOB-a od 1924. do 1945.* (Uzeo podatke i sredio tekst u 1964. godini Milutin Grozdanić, suradnik IHRPH.) Kerestinečku tragediju monografski je istražio Ivan Jelić. Vidjeti Ivan JELIĆ, *Tragedija u Kerestincu. Zagrebačko ljeto 1941.*, Zagreb 1986.

²⁴ “Kongres kulturnih radnika”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 4, 26. II. 1944., 5. U istom listu objavljena je 7. ožujka vijest: “Kongres kulturnih radnika, ..., održat će se početkom svibnja. Potrebno je, da kulturni i javni radnici već sada pošalju svoje prijedloge i referate propagandnom odjelu ZAVNOH-a. (...)” (“Kongres kulturnih radnika”, *Vjesnik*

Ključna je očito rečenica: “Taj kongres treba da bude jedinstvena manifestacija volje naših majstora kulture, da svoju umjetnost i znanje stave u službu borbe naših naroda za slobodu, on mora da bude odraz svih naših naprednih težnja i kulturnog stvaranja nasuprot barbarstvu švapsko-ustaških rulja.” Dakle, kongres-manifestacija, kongres-u-sluzbi, kongres kao odraz naprednih težnji, kongres kulture nasuprot barbarstvu itd.!

Veliko je pitanje koliko je i u čemu je sve sudjelovao Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, kada je riječ o ovome kongresu. Moguće je pretpostaviti da je vrlo snažno načelno podržao inicijativu, koja mu, na koncu konca, nije bila strana već od danâ “Bihačke republike”, ali je vrlo upitno koliko je radno sudjelovao u kongresnim pripremama. Kako drugačije pristupiti činjenici da je nakon svega što je već bilo javno učinjeno (*Vjesnik, Naprijed* itd.) – da ne govorimo o službenim komunikacijama unutar civilnih i vojnih vlasti “partizanske Hrvatske” – Vladimir Nazor sâm objavio kongresni “Poziv svim javnim i kulturnim radnicima na oslobođenom i okupiranom području” u *Vjesniku* od 18. ožujka 1944. godine:²⁵

Nasuprot tome, “(p)očetkom travnja 1944.” objavljen je poziv Sazivačkog odbora “Književnici, muzičari, likovni umjetnici, novinari, glumci i ostali kulturni i javni radnici Hrvatske!”, koji su potpisali Vjekoslav Afrić, Antun Augustinčić, dr. Vladimir Bakarić, Šime Balen, Josip Cazi, Marjan Detoni, Ivo Frol, Josip Horvat, dr. Mladen Iveković, Vjekoslav Kaleb, Jure Kaštelan, Mahmud Konjhodžić, Petar Lasta, Božidar Magovac, Franjo Mraz, Vladimir Nazor, Vlado Popović, Vanja Radauš, Nina Rubčić, Nada Sremec, Marijan Stilinović, Branko Sučević, Stanko Škare, Ivo Tijardović i Đuro Tiljak.²⁶ Iako je objavljivanje dva poziva za isti skup bilo najavljeno iz Propodjela ZAVNOH-a nižim razinama vlasti u ožujku i. g., nemoguće je bilo ne uočiti razlike u naglascima pa i različito shvaćanje temeljne kongresne problematike.

Samom Vladimiru Nazoru i Sazivačkom odboru u čijem je članstvu također bio zastupljen, bilo je zajedničko što su se obraćali istovremeno “svi(m) kulturni(m) radnici(ma)” (Nazor), odnosno, “kulturni(m) i javni(m) radnici(ma) Hrvatske” (Sazivački odbor), ali i ponajprije onima koje se i u to doba shvaćalo kao tradicionalnu elitnu inteligenciju (“u prvom redu književnici i likovni umjetnici”, prema Nazoru, odnosno, “(k)njiževnici, muzičari, likovni umjetnici, novinari, glumci”, prema Odboru). Zajedničko im je bilo i to što su se obraćali onima “na oslobođenom i okupiranom području”.

Dijelilo ih je to što je Nazor svome pozivu “na zajednički kongres” “kulturnih radnika” dao naglašeno hrvatsko i srpsko nacionalno pa i konfesionalno obilježje (“kod Hrvata i Srba (katolika, pravoslavnih i muslimana)”), dok je Sazivački odbor referirao na “naše javn(e) i kulturn(e) radnik(e)”, što je moglo imati, ovisno o kontekstu, hrvatski i srpski, odnosno, jugoslavenski smisao.²⁷

(Zagreb, br. 5, 7. III. 1944., 5.). U isto vrijeme, “Propagandni odjel ZAVNOH-a izdao (je) upute propagandnim odjelima oblasnih i okružnih NOO-a o pripremama za predstojeći Kongres kulturnih i javnih radnika.” I. JELIĆ, “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske”, 15.

²⁵ Vladimir NAZOR, “Poziv svim javnim i kulturnim radnicima na oslobođenom i okupiranom području”, *Vjesnik*, “Književni prilog “Vjesnika”, br. 6, 18. III. 1944., 3. Koliko je bilo moguće istražiti, bio je to prvi “Književni prilog “Vjesnika”, str. 1.–4.

²⁶ Vidjeti ČSP, 8/1976., br. 2/3, 24.–26. U “Kronologiji” i bilješki 1 uz spomenuti dokument objavljeni su podaci o više javno objavljivanih datuma održavanja Kongresa od druge polovice travnja nadalje (str. 15. i 26.). Kongres je konačno održan od 25. do 27. lipnja t.g., nakon hitno sazvanog Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom, održanog također u Topuskom 8. i 9. svibnja 1944. godine.

²⁷ Dvadeset godina poslije, 1964., Iveković je priznao da se u Topuskom 1944. godine nije dovoljno kritički raspravljalo o konceptu kulture, kao ni o konceptu nacionalne kulture itd.: “...nije se, međutim, mogao posvetiti dubljoj idejno-

Još ih je nešto dijelilo. Nazorov je samostalni poziv bio akt svojevrsne autentične kulturne revolucije. Isticao je da “(p)oziv na kongres – baš u ovaj čas i uz ove prilike – ne dolazi potaknut “odozgo”, od nekolicine političkih i propagandističkih teoretičara, nego “odozdo”, jer ima svoje skrito vrelo u duševnoj potrebi godinama, pa i samo srcem, još mladih ljudi, koji sačinjavaju najaktivniji borbeni dio naše partizanske vojske. Nije – bar kod nas – istinita stara riječ, da dok oružje zveči, muze šute”. Cilj je Kongresa bio “da gledamo jedni na druge novim očima i novim kriterijima pa da se dogovorimo, kako ćemo nadograditi novu lijepu čvrstu zgradu, što nam je – s Titom na čelu – borci zidaju svojom burnom krvlju, političari svojim opreznim znanjem”.²⁸ On je postavio i ključno pitanje, kao Hrvat i Jugoslaven: “Kako ćemo najuspješnije postići da u našoj federativnoj državi – ne dirajući u značajne osobine pojedinih naroda, koji je grade – gajimo kulturu što više *zajedničkog* (Nazorov kurziv – D.R.) duha i ideala?” Na kraju svog poziva stari Nazor je mladalački kliktao: “Spremajte se; a naša nepobjediva partizanska *šuma* (Nazorov kurziv – D.R.) pozvat će vas doskora na sastanak, gdje će vas dočekati Mladost i Proljeće, uoči Pobjede i Uskrsnuća!”²⁹

Za članove Sazivačkog odbora riječ je bila o nečem drugom: “Danas, kad se naši narodi nalaze na pragu slobode, obogaćeni sjajnim tekovinama svoje borbe, izraženima u povijesnim odlukama Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, naši javni i kulturni radnici moraju javno i nedvosmisleno odrediti svoj stav”. Dakle, za razliku od Nazora koji bi na Kongresu konstruirao, Sazivački bi odbor manifestirao “javno i nedvosmisleno” antifašističko jedinstvo onih koji su se za to već izjasnili, kao i onih koji to tek trebaju učiniti. K tome, definirajući kongresne zadaće, izrijekom je naveo sljedeće aktivističke aspekte javnog djelovanja kulturnih radnika: “(...): koja je zadaća umjetnosti i nauke u sadašnjem zbivanju; koje su se stvaralačke mogućnosti očitovale u narodnom ustanku, kako će se provesti organizacija kulturnog rada, da on obuhvati po prostoru i sadržaju sve manifestacije oslobodilačke borbe, kako će se postići cjelovitost teorije i prakse, po kojoj će se aktivizirati stvaralačke snage našega naroda.”³⁰

Još nešto. Dok je Nazor apostrofirao Tita, Sazivački odbor to nije učinio.³¹ Nazor je bio okrenut prema budućnosti. Kada je prošlost u pitanju, ključni su mu bili “partizanski mo-

političkoj strani kulturnog fenomena, kao ni svestranijoj razradi složene kulturne problematike i teorije o mjestu i ulozi nacionalne kulture u višenacionalnoj društvenoj zajednici, o zadacima revolucionarne inteligencije u procesu prožimanja najboljih i najvrijednijih dostignuća naše kulturne baštine u novim dostignućima stvorenim u borbi i kroz borbu”. Vidjeti M. IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi*, Zagreb 1964., 39.-40. Izostalo je, dakle, upravo ono što je Vladimir Nazor na svoj način smatrao bitnim u kongresnim raspravama.

²⁸ Nazorovo konfrontiranje “nekolicine političkih i propagandističkih teoretičara” i Tita nije moglo biti neuočeno. Uopće ne bi trebalo sumnjati da su Josip Broz Tito i Vladimir Nazor umjeli fascinirati jedan drugoga. S druge strane, Vladimir Nazor se kao predsjednik ZAVNOH-a danomice mogao uvijek iznova uvjeriti da ima “Čast”, ali ne i “Vlast”. Neovisno o tome koliko je obavijest pouzdana, kada je o Nazoru riječ, vrlo je rječita: “Hebrangovo nezavisno djelovanje u Hrvatskoj bilo je u mnogo čemu neposredan povod njegovih političkih nevolja. Kardelj i Bakarić prigovarali su mu u ožujku 1944. da je postao potpuni gospodar Centralnog komiteta i Glavnog štaba, pa je navodno, i Treće zasjedanje ZAVNOH-a sazvao bez znanja predsjednika Nazora.”²³¹ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*, Zagreb 1996., 127.

U svojim *Večernjim bilješkama III*. Nazor je zapisao 10. srpnja 1947. godine: “Prošlo je – eto – nekoliko godina i mjeseci. / Bilo je mnogo zanosa i nadanja, pokreta i vitlanja, patnje i stradanja. Oluja zahvati i mene. Ona me konačno postavi na ovaj položaj, ne daje mi u ruke Vlast, al mi pokloni Čast” (NSK, R 4951, sv. 3, 31).

²⁹ Vidjeti Nazorov poziv u: *ČSP*, 8/1976., br. 2/3, 22.-23.

³⁰ Vidjeti poziv Sazivačkog odbora u: *ČSP*, 8/1976., br. 2/3, 24.-25.

³¹ Kada je riječ o Titu, Nazor je 24. srpnja 1947. godine zapisao: “Pročitao sam ponovno Carlylovu knjigu o Herojima, o kojoj mi netko reče, da joj više nema mjesta u ovoj eri široke demokracije. / Odbijam to mnijenje. / Odbijam ga, jer bih rekao, da kult Heroja i sad cvjeta. Lenjin i Staljin u Rusiji, Tito kod nas. Nisu li oni tvorci povijesti, i nije li kult

ral” i “partizanska etika” koji će “nakon pobjede” biti “najjača sredstva u zatiranju mana i nedostataka naših naroda u političkom i socijalnom građenju naše nove države”. Sazivačkom je odboru mobilizacija kulturnih radnika bila bitna da bi se “osvetilo” smrt kulturnih stvaralaca antifašista: “Za sve te žrtve, za krv i patnju naših naroda, neka padne smrt i prokletstvo na okupatora i njegove sluge”. Nazor o osvetti uopće nije pisao. Nasuprot tome, bio je mišljenja da “klice kulture svake vrsti izbijaju na trnovitu partizanskom tlu, i dok se ratuje i gine” te je najvažnija zadaća “kulturnih radnika” nastojati “da se eventualni loš nagon suzbije, dobar ojača”. Stvar je u tome da je “(p)rodukcija ... partizanske književnosti toliko nabujala da je valja prorijediti: otkloniti kukolj i grmenje, da se u njoj što bolje istakne što je plemenito i korisno. Partizanska literarna šuma mora ostati prohodna, zračna i topla: ne smije se nikako prometnuti u džunglu ili u trnjake”. To nije bio rječnik Sazivačkog odbora. Za njega je kongres morao “postati zborni mjesto svih naših snaga, a rezultat njegovog rada, vatreni poziv na mobilizaciju cjelokupnog naroda, ...”.³²

Dok je Nazor spomenuo samo Tita i sebe, Sazivački je odbor pojedinačno imenovao – osim Hitlera (tri puta) i Staljina (jedanput) – svoje pale drugove Augusta Cesarca, Mihovila Pavleka Miškinu, Grgura Karlovčana, Pavla Markovca, Ognjena Pricu, Otokara Keršovanija, Božidara Adžiju, Arsena Škatarića, Ivana Gorana Kovačića, Hasana Kikića, Veselina Maslešu, Simu Miloševića i Ivana Lozicu. Na kraju su navedena spomenuta imena članova Sazivačkog odbora. Međutim, “Bakarić dr. Vladimir, publicist” bio je član Sazivačkog odbora, ali ga poslije nije bilo na Kongresu. U slučaju Andrije Hebranga stvar je bila obrnuta. Nije bio formalno sazivač, ali je bio *spiritus movens* svega što se s Kongresom u vezi zbivalo. Najvažnije je da je Vladimir Nazor u konačnici odbio otvoriti Kongres te da je taj zadatak dobio Marijan Stilinović.³³

Unatoč silnim, višestruko ulaganim naporima, u radu Kongresa nije sudjelovao ni Miroslav Krleža, onaj čiji se dolazak u partizane tada iščekivao s najvećim nestrpljenjem.³⁴ Dođu, otvoreno je pitanje kada se i kako Krležu počelo pozivati da prijeđe na oslobođeno područje.³⁵ U svakom slučaju, njegov je nedolazak, unatoč svojevrsnom pritisku da dođe u Topusko, izazvao novi val protukležijanske retorike, u čemu je prednjačio Josip Horvat: “Mi danas ne možemo prijeći preko činjenica da se danas ne nalaze mnogi ovdje, kojima je mjesto, iako smo ih i u posljednje vrijeme pozivali da dođu – činjenica je da mnogih od njih nema ovdje. Šutnja Miroslava Krleže – mi preko nje ovog časa ne možemo prijeći. Njegov stav je mimikrija, zavjetrina i izdaja svoje vrste (Tako je! Aplauz).”³⁶

njihova herojstva stvaran, opravdan, na čvrstim temeljima? U njih nalazimo sve karakteristike (osobito iskrenost i svojstvo prodiranja kroz ljske prividenja u jezgru stvarnosti), što ih Carlyle otkriva u svojim junacima. (...)” *Isto*, 35.

³² ČSP, 8/1976., br. 2/3, 22.-25.

³³ Mladen Iveković je o tome pisao Marijanu Stilinoviću 15. lipnja t.g.: “Dragi Marijane! Sa Kongresom stvar stoji ovako. Nazor je definitivno odbio da otvori Kongres. Moramo pronaći nekog drugog. Drugovi su mišljenja, da bi mogao Ti otvoriti. Molim Te javi mi odmah šta o tom misliš. (...)” HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944.: VI mj., kut. 30/206, NV-32/2912.

³⁴ Ne ulazeći u brojnu literaturu s time u vezi, važno je upozoriti da je prema mišljenju Ivana Supeka u partijskom vrhu do toga najviše bilo stalo Andriji Hebrangu: “Nažalost, Krleža se nije pojavio na Kongresu makar ga je Hebrang više puta zvao na oslobođeni teritorij.” Ivan SUPEK, *Na prekretnici milenija*, Zagreb 2001., 136.

³⁵ Zorica Stipetić je mišljenja da je Partija od početka NOR-a taj sukob smatrala prevladanim. To je teško prihvatiti jer dokument na koji se poziva s time u vezi potječe iz studenog 1942. godine: “Željela je suradnju i nudila visoke funkcije i najistaknutijim protagonistima “sukoba na ljevici”. O tome vidi, npr., pismo CK KPH Povjerenstvu CK KPH Zagreb, od 23. XI. 1942. (IHRPH, KP 15/520.) Zorica STIPETIĆ, “Inteligencija u pripremanju socijalističke revolucije u Hrvatskoj – njena uloga i karakteristike (1919–1941)”, *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj*, (ur. Ivan Jelić, Dunja Rihtman-Auguštin i Vice Zaninović), Zagreb 1975., 29.-39. Ovdje 39.

³⁶ ČSP, 8/1976., br. 2/3, 50. Vidjeti *Prilog 4*.

III.

Razmjerno dugotrajne pripreme za Kongres kulturnih radnika – koji je programski i organizacijski bio sve prije nego projekt primjeren ratnim uvjetima realizacije – obilovale su još uvijek nedovoljno istraženim aspiracijama, kontroverzama, praktičnim teškoćama i kreativnim rješenjima te, nadasve, silnom energijom mnoštva ljudi koji su na različite načine bili uključeni u njegovu pripremu. Među njima je nužno izdvojiti Mladena Ivekovića, čelnog čovjeka Propagandnog odjela ZAVNOH-a, Ivu Vejvodu, čelnog čovjeka Kulturno-umjetničkog odsjeka Propagandnog odjela te Marijana Stilinovića, urednika “Naprijeda”, glasila Komunističke partije Hrvatske. Ostaje otvoreno pitanje tko je sve i na kakav način bio involviran u Centralnom komitetu KPH. Iz izvora je neupitno da je u donošenju ključnih odluka presudna bila riječ Andrije Hebranga, čelnog čovjeka u CK KPH-u, ali nije jasno tko je sve i na koji način sudjelovao u raspravama i donošenju odluka.³⁷ Pismo Ive Vejvode Marijanu Stilinoviću od 11. lipnja 1944. godine jedno je od vrlo zornih svjedočanstava o ovome kongresu kao kulturnom, političkom i logističkom izazovu.³⁸

Na kraju

“Prvi Kongres kulturnih radnika Hrvatske na oslobođenom teritoriju” održan je u Topuskom od 25. do 27. lipnja 1944. godine kao multimedijalni događaj u ozračju postojanog omasovljenja Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj, koje – s usponima i padovima od kraja do kraja zemlje – nije prestajalo od jeseni 1943. godine. Pokret je jačao vojno, ali i institucionalno (sve gušća mreža narodnooslobodilačkih odbora na svim razinama obnašanja vlasti, funkcionalno sve razgranatija tijela Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, sve više antifašističkih organizacija, stalno jačanje Komunističke partije Hrvatske, ali i sve složeniji problemi odnosa s narodnofrontovskom Hrvatskom seljačkom strankom itd.). Bio je i svjetonazorno sve pluralniji. Složenija je postajala i njegova socijalna struktura. Kongres u Topuskom tome je bio najupečatljiviji dokaz. Pokret je i nacionalno, masom svojih sljedbenika – za razliku od prethodnog razdoblja, kada su Srbi bili izrazito nadprosječno zastupljeni u njegovu sastavu – sve više postajao hrvatski. Pokret je u to doba sve izravnije bio suočen s problemima svoje preobrazbe u državu, Federalnu Hrvatsku u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Ništa od toga nije se zbivalo a da se nije očitovalo u brojnim nedoumicama, alternativama, interesnim raslojavanjima itd. Što je “Pobjeda” bila bliža, bilo je izvjesnije koliko će biti važno ka-

³⁷ Opsežni Zbornik *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj* (Zagreb 1975.), koji je pripremljen na poticaj Odbora za obilježavanje 30-godišnjice Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom, sa država iznenađujuće malo obavijesti u vezi sa samim Kongresom. O njegovu političkom kontekstu istraživački nema ni riječi. Nada Kisić Kolanović u svojoj monografiji *Andrija Hebrang. Iluzije i otrežnjenja* (Zagreb 1996.) uopće ne spominje ovaj kongres. Dino Mujadžević pak u svojoj monografiji *Bakarić. Politička biografija* (Zagreb – Slavonski Brod 2011.) isto tako uopće ne spominje Kongres u Topuskom. Sačuvano arhivsko gradivo, prije svega fond ZAVNOH-a te Rukopisna ostavština Mladena Ivekovića, pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu, kao i mnogobrojna druga, manje ili više rasuta vrela, osiguravaju vrlo solidnu osnovu za monografsku interpretaciju Kongresa u Topuskom.

³⁸ Vidjeti *Prilog 3*.

kav će u tom trenutku biti čiji status u njoj, kako će se konstituirati i koliko će biti legitimna antifašistička vlast. Kongres u Topuskom trebao je biti akt kojim se u hrvatskoj i jugoslavenskoj te međunarodnoj javnosti legitimira nova hrvatska kultura, kreativno otvorena prema vlastitoj tradiciji te suočena s izazovima svoje dubinske transformacije, temeljene na iskustvima narodnooslobodilačkog rata i novih kulturnih potreba u hrvatskom društvu.

Ništa manje važan nije bio širi politički kontekst njegova održavanja. Od Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu, 29. i 30. studenog 1943. godine, “partizanska Jugoslavija”, dakle i “partizanska Hrvatska”, bila je međunarodno sve prepoznatljivija i priznatija, što se vremenski podudarilo sa sovjetskim protudarima na europskom Istoku, angloameričkim na europskom Jugu (4. lipnja 1944., oslobođen Rim) i Zapadu (6. lipnja i. g., iskrcavanje u francuskoj Normandiji), što je otvorilo diplomatski prostor za pregovore Tito – Šubašić (14. – 16. lipnja i. g.) itd. Budući da su njegovi akteri na obje jugoslavenske strane bili Hrvati, izravne posljedice sporazuma bile su najsloženije u Hrvatskoj, gdje je velik dio intelektualne elite držao otvorenim pitanje svoga konačnog političkog opredjeljivanja u trenutku savezničke pobjede. Kongres u Topuskom bio je s tog stajališta akt mobilizacijskog pritiska na sve one koji su nastojali izbjeći logiku “binarnog” opredjeljivanja. Koliko je u čemu uspio, otvoreno je pitanje za monografsku interpretaciju.



THE FIRST CONGRESS OF CULTURAL WORKERS OF CROATIA (TOPUSKO, JUNE 25 - 27, 1944): EXPERIENCE AND APPROPRIATIONS

*Summary: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata (Anti-fascist Country Council of National Liberation of Croatia (ZAVNOH). Collection of Documents), a four-volume almanac of the Institute for the History of the Worker's Movement from 1970 contains, among several hundred other documents, only a few of those related to the First Congress of the Cultural Workers of Croatia, held in Topusko from 25th to 27th of June 1944, with the participation of around two hundred “cultural and public workers”. Considering a certain normative character of the mentioned collection for approaching the ZAVNOH heritage in Croatia, the lack of possibility of a rudimentary insight into the proceedings of the 1st Congress of Cultural Workers gives rise to predicaments. They necessarily increase even further considering the fact that Mladen Iveković, one of the most important actors of the Congress in Topusko, published a two-volume book *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945 (Croatian Left Intelligentsia 1918-1945)* the same year in cooperation with several participants of the event. The second part of the book ends exactly with a thorough discussion of the mentioned Congress as somewhat of a milestone “of our new culture”. “Arhivsko gradivo “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Topusko, 25.-27. VI 1944. Građa” (Archival Material. First Congress of the Cultural Workers of Croatia, Topusko 25-27 June 1944. Sources), prepared by Ivan Jelić as the main editor and Savka Kalinić and Ljiljana Modrić as co-editors, was published after a strict selection procedure as a supplement to the *Časopis za suvremenu povijest (Modern History Journal)*. The abundance of conserved documents still awaits researchers. Everything points towards the conclusion that the Congress never ceased to provoke contestations on different cultural “fronts” from 1944 until our times. The fact that it was*

held in an atmosphere which could not be easily characterized as one dominated by an imposed agenda, and held partly in workshop form (exhibitions, plays, concerts etc.), implied an anticipation of a certain cultural pluralism, which is exactly the reason why many participants, regardless of political conjunctures, appreciate their role in the event and insist on their own interpretation of their activities on the Congress. Croatian culture after 1945, that is, Croatian culture in the Yugoslavian context, never had a consistent agitprop character. It could only have been even less so due to the Congress in Topusko, which was, thanks to the “logic” of party pragmatism of the period in the “finale phase” of the people’s liberation movement, more inclusive in the sense of the people’s front than ever since 1941.

Keywords: Croatia, Yugoslavia, National Liberation Movement, 1941–1945, Anti-fascist Country Council of National Liberation of Croatia (ZAVNOH), culture, propaganda, intellectuals



Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv [dalje: HDA], fond 801, *Rukopisna ostavština Mladena Ivekovića (1903–1970)*.

HDA, M[emoarska] G[rađa], 48/I-1, *Sjećanja Đure Špoljarića iz radničkog pokreta i NOB-e od 1924. do 1945.* (Uzeo podatke i sredio tekst u 1964. godini Milutin Grozdanić, suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta.)

HDA, CK KPH, 1943.–1945., br. 1887–2916.

HDA, CK KPH, Agit-prop., 1942.–1945.

HDA, ZAVNOH II, NV-31/2741-2875, Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944., VI mjesec, kut. 29–206.

HDA, ZAVNOH II, NV-32/2876–2978, 2978-1, Propagandni odjel (Odjel informacija) 1944., VI mjesec, kut. 30–206.

HDA, ZAVNOH, 8. Propagandni odjel i Odjel informacija, 1943.–1945., 8.1–899, kut. 50–206.

HDA, ZAVNOH, 8. Propagandni odjel (stampata), 8.100–8.201, kut. 51–206.

HDA, ZAVNOH, 9. Kulturno-umjetnički odjel 1943. i 1944., kut. 52–206.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica [dalje: NSK], R 4951, Vladimir Nazor, *Večernje bilješke*, sv. 3.

Objavljeni izvori

Naprijed. Organ Komunističke partije Hrvatske, god II., NSK, R V Hp – 2⁰-36.

Slobodni dom. Glavno glasilo hrvatske seljačke politike.

Srpska riječ. Glasilo Narodno-oslobodilačkog pokreta.

Vjesnik Jedinствene Narodno-oslobodilačke Fronte Hrvatske (Vjesnik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (od 30.01.1944.)); Vjesnik Jedinствene Narodno-oslobodilačke Fronte Hrvatske (od 15.05.1944.).

Ivan JELIĆ (glavni redaktor), “Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Topusko, 25.–27. VI 1944. Građa”, *Časopis za suvremenu povijest*, 8/1976., br. 2/3, 1.-150.

Hodimir SIROTKOVIĆ (glavni redaktor), *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943*, Zagreb 1964.; ISTI, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1944. (Od 1. siječnja do 9. svibnja)*, Zagreb 1970.; ISTI, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1944. (Od 10.*

svibnja do 31. prosinca), Zagreb 1975.; ISTI, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1945. (Od 1. siječnja do 25. srpnja)*, Zagreb 1985.

Literatura

- Marija-Vica BALEN, *Bili smo idealisti...: Uspomene jedne revolucionarke*, Zagreb 2009.
- Duškanka BOROJEVIĆ-ŠTEMBERG, "Bibliografija štampe NOB u Hrvatskoj", *Putovi revolucije*, br. 1-2, Zagreb 1963., 431.-461.
- Bojan GODEŠA, *Kdor ni z nami je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Ljubljana 1995.
- Mladen IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi. Povodom 20-godišnjice I. kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom: referat održan u Topuskom 27. lipnja 1964.*, Zagreb 1964.
- Mladen IVEKOVIĆ (ur.), *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945. Prva knjiga 1918–1941*; Zagreb 1970.; ISTI, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945. Knjiga druga 1941–1945*, Zagreb 1970.
- Ivan JELIĆ, *Tagedija u Kerestincu. Zagrebačko ljeto 1941.*, Zagreb 1986.
- Ivan JELIĆ, Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, Vice ZANINOVIĆ (ur.), *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj*, Zagreb 1975.
- Jugoslovenska umetnost u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945 [Katalog izložbe]*, Muzej savremene umetnosti, Beograd 1975.
- Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*, Zagreb 1996.
- Stanko LASIĆ, *Krleža. Kronologija života i rada*, Zagreb 1982.
- Dino MUJADŽEVIĆ, *Bakarić. Politička biografija*, Zagreb – Slavonski Brod 2011.
- Miloš PAJKOVIĆ (odgovorni urednik), *Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Beograd 1964.
- Snježana PAVIČIĆ, *Hrvatski politički plakat 1940–1950, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 5. lipnja – 5. srpnja 1991.* [katalog izložbe], Zagreb 1991.
- Jože PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012.
- Zlatko PRICA, *Likovna djelatnost u Topuskom u 1944. godini*, Zagreb 1972.
- Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. 25.–27. lipnja 1944* (Crteže izradio Edo Murtić), Štamparija "Vjesnika", [Kordun] 1944., str. 39 + [2].
- Ratne godine Ede Murtića, 1941–1945.*, *Muzej revolucije naroda Hrvatske, Zagreb, 12. IV. – 12. V. 1988.*, Zagreb 1988.
- Drago ROKSANDIĆ, Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (ur.), *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina 1988.
- Ivan SUPEK, *Na prekretnici milenija*, Zagreb 2001.
- Zdenko ŠTAMBUK, "Automobilom kroz Gorski Kotar. Kako sam došao na Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topusko lipnja 1944.", *Vjesnik* (Zagreb), 26. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 4); 27. VI. 1964., IV izdanje, 6. (nastavak 5).
- Jasna TOMIČIĆ (ur.), *Umjetnost hrvatskog antifašističkog otpora, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 25. VI.–24. VII. 1994.*, Zagreb 1994.
- Topusko. Monografija*, Sisak – Topusko 2009.
- U borbi za kulturni preporod*, Štamparija "Naprijed", 1944.
- Vel[imir] V[ISKOVIĆ], "Sukob na ljevici", *Krležijana 2/M – Ž*, (gl. urednik Velimir Visković), Zagreb 1999., 375.-402.

Prilozi

Prilog br. 1:

Realizirani program rada Prvog kongresa kulturnih radnika
(Topusko, 25–27. VI. 1944.)³⁹

25. VI uvečer

U svečano uređenoj dvorani restauracije lječilišta u Topuskom započeo je u 21,40 sati svečani dio Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske.

Kongres je u ime Sazivačkog odbora otvorio Marijan Stilinović, koji je održao uvodni govor.

Zbor Centralne kazališne družine, uz pratnju Duhačkog orkestra "Pavao Markovac" otpjevao himnu "Lijepa naša domovino".

Na prijedlog Ive Vejvode izabrano radno predsjedništvo Kongresa u sastavu: Mladen Iveković, Petar Lasta, Franjo Mraz, Đoka Petrović, Vanja Radauš, Nada Sremec, Marijan Stilinović, Branko Sučević, Ivan Supek, Stanko Škare, Ivo Tijardović. M. Iveković izabran za predsjednika svečanog dijela Kongresa.

Petar Lasta čita pismo što ga je Kongresu uputio Vladimir Nazor, koji zbog poboljšavanja nije mogao prisustvovati.

Izabrano počasno predsjedništvo Kongresa (...).

Šutnjom od dvije minute Kongres je odao počast jugoslavenskim kulturnim i javnim radnicima palim u narodnooslobodilačkoj borbi.

Slijede pozdravni govori: Franje Gažija, u ime Izvršnog odbora JNOF-a Hrvatske; Ivana Gošnjaka, u ime NOV I PO; Owena Reeda, u ime savezničke vojne misije; Moše Pijade, u ime kulturnih radnika Hrvatske; Jože Rusa, u ime slovenskih kulturnih radnika; Marka Vujačića, u ime kulturnih radnika Crne Gore; Erosa Sequija, u ime kulturnih radnika antifašističke Italije; Zdenka Štambuka, u ime kulturnih radnika Istre; Ive Tijardovića, u ime kulturnih radnika Dalmacije.

Kongres upućuje pozdravne brzojave: J. V. Staljinu, W. Churchillu, F. Rooseveltu, J. B. Titu, AVNOJ-u, NKOJ-u, ZAVNOH-u, IO JNOF-a Hrvatske, CK KP Hrvatske, kulturnim radnicima SSSR-a, Velike Britanije i SAD, i Sveslavenskom kongresu u Moskvi. Kongres je uputio poseban pozdravni brzojav kulturnim radnicima u fašističkim koncentracionim logorima i zatvorima.

Nakon stanke od 20 minuta izveden je kulturno-umjetnički program.

Svršetak svečanog dijela Kongresa, 26. VI u 3,10 sati.

26. VI uvečer

U 20,30 sati Kongres je nastavio s radom.

Početku rada Kongresa prisustvuje kraće vrijeme Vladimir Nazor.

Izveden kazališni i muzički program te otvorene slikarska i fotografska izložba.

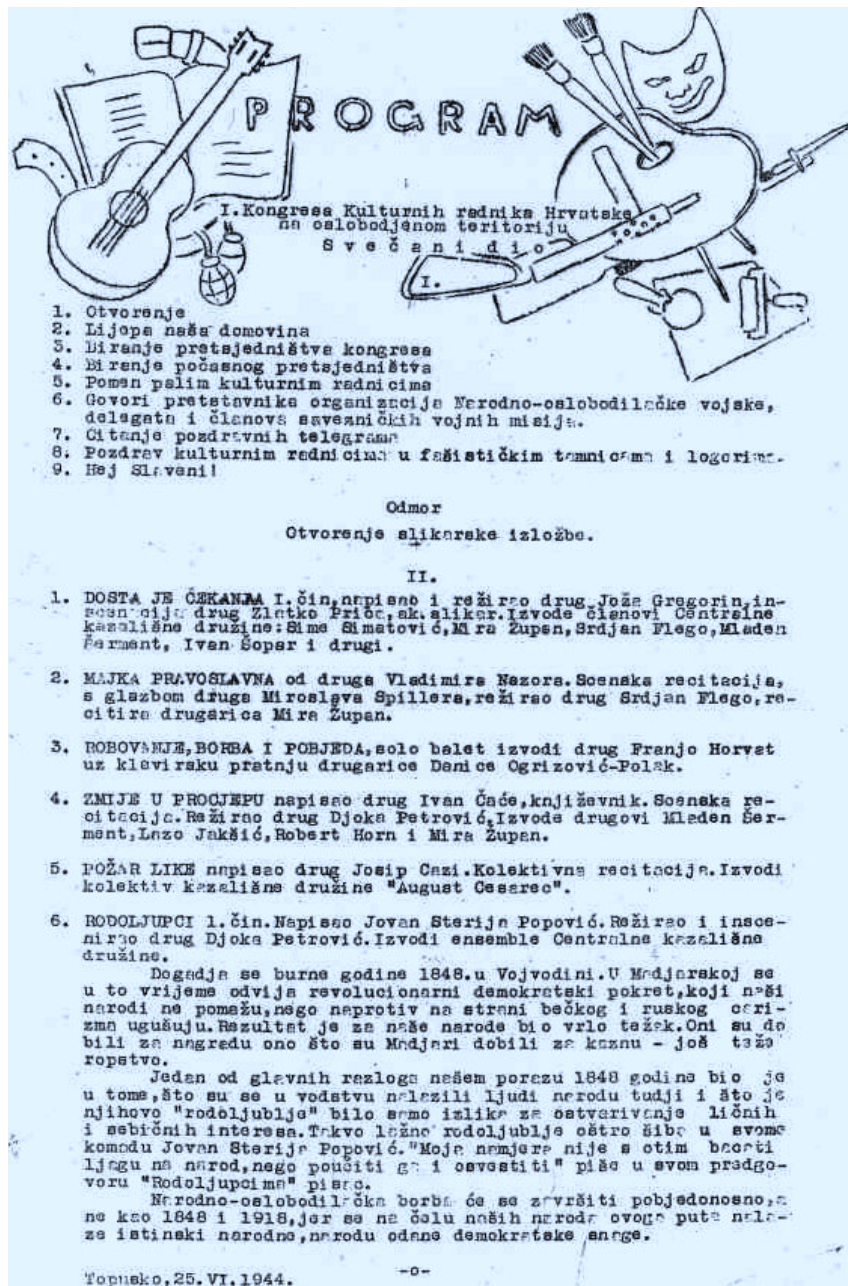
Nakon svečanog dijela, u 1,30 sati započeo radni dio Kongresa, kojemu je predsjedavao Vanja Radauš.

Slijedi izlaganje referenata: Petar Lasta: Put naše književnosti; Mladen Iveković: O našoj publicistici; Đoka Petrović: Kazalište u narodnooslobodilačkoj borbi; Ivan Čaće: Narodni samoaktivizam u umjetnosti.

Izabrana komisija za sastavljanje teksta manifesta Kongresa u sastavu: Petar Lasta, Vlado Popović i Ivo Vejvoda.

Svršetak drugog dana Kongresa, 27. VI u 3,10 sati.

³⁹ Rekonstrukcija Ivana Jelića (glavni redaktor) te Savke Kalinić i Ljiljane Modrić (redaktori) prema originalnim stenografskim bilješkama. Prepisano iz: "Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Topusko, 25.–27. VI 1944. Građa", ČSP, 8/1976., br. 2/3, 16.-17.



Slika 3. Program svečanog dijela skupa

27. VI poslije podne

U 15 sati započeo s radom treći dan Kongresa u šumi izvan Topuskog, zbog opasnosti od neprijateljskog zračnog napada na grad. Predsjedavao Mladen Iveković.

Nastavljeno izlaganje referenata: Vanja Radauš: O likovnoj umjetnosti; Franjo Mraz: O razvitku seljačkog slikarstva i književnosti; Miroslav Špiler: O glazbi; Ivan Supek: Nauka i društvo; Miroslav Ostrogović: O arhitekturi.

Pročitano je pismo Marijana Jurkovića, književnog kritičara, koji zbog bolesti nije mogao doći na Kongres.

Prihvaćen je njegov prijedlog o prevođenju klasične i suvremene ruske literature na naš jezik. U povodu tog prijedloga diskutirao Srećko Šilović.

Vanja Radauš iznio prijedlog o osnivanju Kluba kulturnih radnika Hrvatske. U povodu tog prijedloga diskutirao Zdenko Štambuk.

Kongres je usvojio prijedlog te izabrao Vladimira Nazora za predsjednika Kluba i članove predsjedništva.

Ivo Vejevoda pročitao teze komisije za izradu manifesta, koje su prihvaćene.

Nakon kraće stanke prešlo se na diskusiju o pojedinim referatima.

U diskusiji su sudjelovali: U vezi s referatom P. Laste: Joža Horvat i Ivan Dončević. U vezi s referatom M. Ivekovića: Nada Sremec, Mahmud Konjhodžić. U vezi s referatom Đ. Petrovića: Petar Lasta, Marijan Stilinović, Nikola Bačić, Pavle Gregorić. U vezi s referatom I. Čaće: Leon Geršković. U vezi s referatom V. Radauša: Zdenka Munk. U vezi s referatom M. Špilera: Ivo Tijardović. U vezi s referatom I. Supeka: Zlatan Sremec. U vezi s referatom M. Ostrogovića: Zlatko Selinger. U diskusiji su još sudjelovali: Jakov Blažević, Franjo Gaži i L. Geršković.

M. Iveković zaključuje rad Kongresa s kratkim rezimiranim osvrtom na njegov tok, sadržaj i značenje.

U 20,10 sati završio u šumi radni dio Kongresa.

U 21 sat započela književna i kazališna večer.”

Prilog br. 2:

Propodjel Obl[asnog] NOO za Istru” – “Drugarskom propodjelu ZAVNOH-a”, “7.4.1944.”

Dragi drugovi!

Primili smo vaš dopis u vezi s I. Kongresom kulturnih radnika Hrvatske. On je stigao previše kasno, jer je putovao previše dugo, tako da sav materijal koji bismo vam mi poslali za izložbu štampe ne bi mogao na vrijeme da stigne. Uostalom, od naših izdanja, vi posjedujete po dva primjerka, koje smo vam redovito slali. Ne možemo također da pošaljemo nikoga od naših drugova, kulturnih radnika, na Kongres, jer su nam oni neophodno potrebni na radu budući da i onako trpimo radi nedostatka kulturnih radnika, a naš teren je vrlo osjetljiv i neizgrađen još u mnogom smjeru. Pred nekoliko dana poslali smo vam za Kongres (pomutnjom je adresiran na I. Konferenciju) jedno pozdravno pismo, na kome su ujedno potpisani svi naši kulturni radnici koji rade u Istri aktivno i koji se nalaze u našim redovima. Što se tiče umjetničkog materijala s našeg teritorija, ima ga žalost vrlo malo. Poslali smo vam pred desetak dana (naslovljeno na druga Nazora) pjesme našega druga Zdenka Štambuka, koji se pred kratko vrijeme vratio iz zatvora u Italiji i sada radi kod nas. Nadamo se da ste ih dobili. Danas vam šaljem nekoliko pjesama u dijalektu od našega druga Ante Drndića, koje su bile štampane u “Glasu Istre”.

Budući da nam sva vaša izdanja i direktive stižu kasno, to jest putuju po mjesec i po dana i više, molimo vas da, ako je ikako moguće, uredite neku bržu vezu između centra i naše Oblasti, jer inače naš rad ne može da bude koordiniran. Za nas je vrlo važno da imamo vezu s vama, jer bi to bila velika pomoć za naš rad. Ujedno vas molimo da nam šaljete po mogućnosti više materijala kog izdajete. Dobili smo svega 4 komada vašega zbornika od 1. februara, iako bi na našem terenu trebalo svakako više toga. Treba voditi računa o tome, da naša Istra, zapuštena i gažena toliko vremena, osjeća naročitu potrebu kulturnog i prosvjetnog rada i da o tome ovisi i uspjeh naše borbe. Propodjel ZAVNOH-a trebao bi u tome naročito da nas pomogne i da tako pojača naše nedovoljne snage.

Uz drugarski pozdrav

S[mrt] F[ašizmu] S[loboda] N[arodu]
Stipe (rukopisni potpis)”

(HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija):
1944.: VI mjesec, kut. 29/206, NV-31/2750)

Prilog br. 3:

“Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
 Propagandni odio (memorandum – D.R.)
 Kult[urno-]umjetn[ički] odsjek
 11. juna 1944.

Dragi družo Mladene,

Mi smo Ti poslali pred nekoliko dana jednu depešu s upitom da li da dodjem k Vama ili ćete Vi doći ovamo. Mi do danas nismo primili odgovora i ako je na pošti potvrđeno da je u ZAVNOH-u netko depešu primio. Osim toga došao je ovamo drug Vanja Radauš, zatim Vladimir Popović i Dr. Gottlieb⁴⁰ i ni od jednoga nisam mogao saznati šta treba da radim, niti nešto konkretnoga o datumu kongresa, dolasku delegacija iz drugih zemalja Jugoslavije i t.d.

Kao što Ti je poznato na našem je sastanku bio određen 15. o.m. za datum kongresa. Danas je već 11. i prema svemu izgleda, da termin za 15. o.m. neće biti moguće održati ne zbog nas, jer mi smo uglavnom uredili tako da bi tehničke pripreme kao i programi bili do tog vremena gotovi, već zbog objektivnih razloga. Ja samo tako mogu razumjeti da se do sada nisi javio.

Što se tiče priprema za sam kongres s njima stojimo ovako: od referata imamo referat o glazbi, o likovnoj umjetnosti, o seljačkoj umjetnosti, o karikaturi, a danas će biti gotov referat o literaturi (Lasta) i o kazalištu. Osim toga imamo ovdje pozdrav istarskih kulturnih radnika našem prvom kongresu. Radovi na dekoraciji su u punom jeku. Na čitavoj lijevoj strani dovršavaju slikari veliki dekorativni pano na samom zidu. Održan je žiri za slikarske radove, odabrano je otprilike 250 crteža, akvarela, uljenih slika i nešto plastike. Radovi se aranžiraju za samu izložbu. Fotografije su razvrstane prema temama i odabrane, ali bilo bi potrebno da nam dadeš za njih podnaslove. Zato takodjer ne znamo da li da šaljemo fotografije k Tebi ili ćeš doći ovamo. Osim toga fotografije nisu potpune jer nemamo slika sa zasjedanja ZAVNOH-a, JNOF-a. Fotograf Prop[agandnog] odjela Fišer⁴¹ ostavio je svoje stvari u nekoj zemnici i mi do sada nismo, uz pomoć fotografa IV. Korpusa, mogli pronaći te stvari. Filmovi se nalaze kod fotografa IV. Korpusa ali aparat za povećavanje i ostali materijal je u zemnici. Osim toga ja o tom nisam ništa znao dok nije došao drug Vlado Popović koji mi je o tome nešto govorio.

Što se tiče umetničkog programa kazališta, glazbene i literarne priredbe i tu su stvari uglavnom pri kraju. Jasna je stvar da to sve sada treba samo pregledati.

Na kongres je stiglo već nekoliko delegata. Jedna drugarica iz Slavonije, jedan iz Žumberka, jedan poljski slikar iz art. divizionu IV. Korpus[a] uz neke ostale koji su već bili ovdje. Izbor delegata kao i njihov broj pokazuje da se odgovorni drugovi nisu s dovoljno ozbiljnosti odnosili prema našem kongresu. Osim tih delegata ovdje je, kao što Ti je poznato, oko našeg Kult[urno-]umjet[ničkog] odsjeka okupljen veći broj umjetnika u vezi s kongresom. Sve to ozbiljno je opteretilo našu kuhinju i naše financije. Neophodno je nužno da Ekonomski odjel ZAVNOH-a što prije pošalje izvjesne količine hrane, da se može organizirati posebna kuhinja, naročito ako počnu stizati novi delegati.

U vezi s kongresom a i uopće treba najozbiljnije postaviti pitanje odjeće i obuće kako za nas u odsjeku, tako i kazališne družine i naše glazbe. Mi u odsjeku ostali smo uopće bez rublja, naročito bez čarapa, dok je kazališna družina u tako otrcanom stanju, naročito poslije marševa u ofanzivi, da bi bila prava kulturna sramota kad bismo ih pustili da u takovim odijelima nastupaju. Ja nažalost ovdje nisam mogao poduzeti nikakve korake kod odgovornih vojničkih drugova, jer se ovdje nije nalazio nitko iz operativnog štaba Korpusa, a niti komandant vojne oblasti. Dolazio sam na

⁴⁰ Hinko.

⁴¹ Hugo Fischer Ribarić.

misao, da napišem pismo komandantu Hrvatske⁴² ili drugu Andriji⁴³, ali nisam pisao u uvjerenju da ćete Vi to s Vaše strane ispravno i ozbiljno postaviti i da se (1r) moguće ne biste složili s mojom ličnom intervencijom. Ja mislim da se to pitanje može postaviti oštrije ovaj puta zato, jer se radi o kongresu i jer upravo ovo vrijeme pada saveznička pomoć u našoj blizini. Mi smo trebali osim odjeće, obuće i rublja i nekoliko padobrana za naše kostime, jer je i najmanji komadić krpe u dućanima nevjerojatno skup.

Što se tiče ishrane šaljem našeg ekonomu s izvatom iz računa za utrošeni novac i obavještenjem o stanju naše ishrane. Naša hrana je hrana s kazana. Ona je po mom mišljenju zadovoljavajuća uzimajući u obzir mjesec u kojem se nalazimo i ishranu naših vojnih jedinica. Medjutim naš je kolektiv toliko preglednio za vrijeme ofenzive i tako intenzivno radi od jutra do kasno u noć, pjeva, pleše, igra i t.d. da stalno intervenira radi poboljšanja. Mi to rješavamo tako, da se od vremena do vremena poboljša koji obrok i tako nekako ispune praznine nastale u medjuvremenu. Uostalom o svemu će te tačno izvijestiti naš intendant. Molim Te saslušaj ga i nastoj da dobije od druga Vjeke⁴⁴ potrebne stvari za nas i za delegate kao i nešto novaca.

Što se tiče samog programa kongresa mi smo mislili otprilike ovako: Prvu noć svečani dio sa sljedećim programom:

1. Otvorenje ... Nazor? Ili koji drugi vidjeniji umjetnik.
2. Himna Hej Slaveni⁴⁵
3. Biranje počasnog i radnog predsjedništva
4. Pomen palim kulturnim i javnim radnicima umjet[nički] režirano
5. Pozdravi pretstavnika pretsjedništva ZAVNOH-a, CKKPH, GŠH-a (IO HSS-a, Srpskog kluba, AFŽ-a, USAOH-a, ...?)⁴⁶
6. Pozdravi delegacija⁴⁷
7. Čitanje telegrama drugu Titi, AVNOJ-u, Nac[ionalnom] Komitetu, ZAVNOH-u, pretsjedniku Nazoru, drugu Staljinu, Rooseveltu, Churchillu, sovjetskim, engleskim i američkim kulturnim radnicima.
8. Pozdrav onima koji trpe u fašističkim logorima i pod fašističkim terorom
9. Svečano otvorenje izložbe grafike i slike – noćna večera
10. Umjetnički program sastavljen od kraćih stvari, kazališnih, baletnih, glazbenih i literarnih.

Daljnji program kongresa da se izvede i dalje u noćnim sjednicama i to radnim s čitanjem referata i diskusijama, dok bi umjetnički program bio izvadjan druge noći, obzirom na to što ga imade mnogo, tako da ne bi (bilo) diskusije i umor smetao interesu za priredbe.

Molim Te javi mi najhitnije kako stoje stvari s kongresom. Ta se stvar mora brzo riješiti jer je ova koncentracija umjetnika i kazališnih družina, glazbe i t.d. ovdje ne bi mogla ni u kom slučaju trajati duže vremena. Zato je potrebno, ako bi se kongres odgodio za duže vrijeme, da mi to odmah javiš, kako bi mogli sve te umjetnike poslati na rad na teren, isto tako i našu družinu. Medjutim mišljenja smo da bi u tom slučaju priredili jedan mali kulturni festival na kome bi umjetnici i kazalište mogli nastupiti, isto tako bismo otvorili i izložbu grafike i slika i pozvali na tu priredbu

⁴² Ivan Gošnjak.

⁴³ Hebrang.

⁴⁴ Nerazriješeno.

⁴⁵ Prema konačnom programu, poslije otvaranja Kongresa slijedilo je izvođenje hrvatske himne "Lijepa naša domovino". Otpjevao ju je Zbor Centralne kazališne družine uz pratnju Duhačkog orkestra "Pavao Markovac". Isto tako prema konačnom programu, svečana sjednica trebala je biti zaključena izvođenjem himne "Hej Slaveni", koju je glazba odsvirala nešto prije ponoći. Sjednica je zaključena u 23 sata i 50 minuta. *ČSP*, 8/1976., br. 2/3, 27. i 41.

⁴⁶ Govorili su samo Franjo Gaži u ime Jedinствene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske i Ivan Gošnjak u ime Glavnog štaba Hrvatske.

⁴⁷ Govorili su britanski major Owen Reed, Moša Pijade "u ime srpskih umetnika i novinara", dr. Joža Rus, potpredsjednik Osvobodilne fronte Slovenije, Eros Sequi, lektor talijanskog jezika na Sveučilištu u Zagrebu, Zdenko Štambuk u ime kulturnih radnika Istre, Ivo Tijardović u ime kulturnih radnika Dalmacije te Marko Vujačić u ime crnogorskih kulturnih radnika. *ČSP*, 8/1976., br. 2/3, 31.-42.

pretstavnik naše rukovodstva. Taj bi festival mogao biti vezan uz datum trogodišnjice rata hitlerovske Njemačke i Sovjetskog saveza.

Obavještavam Vas da su otpočele pretstave filmova, jer smo nabavili ugljen. Već je održano nekoliko predstava. U međuvremenu smo dobili iz Gorskog Kotara molbu, da im se pošalju filmovi, jer imaju mogućnosti da ih prikazuju u Delnicama. Ja sam mišljenja da se još izvjesno vrijeme – dok se potpuno ne iskoristi mogućnost prikazivanja ovdje – ostave filmovi na Baniji, a da se tek onda pošalju u Gorski Kotar. Javite nam Vaše mišljenje.

Šaljem Ti naslovnu stranicu za brošuru Sabor u Topuskom. Drugovi slikari nemaju ovdje alata za linorez, jer jedini koji je još čitav imade drug Vanja⁴⁸, a toga u međuvremenu nismo mogli dobiti. Kao što vidiš oni su napravili naslov samo od slova. Ti odluči što ćeš s njim.

Još nešto o fotografskom materijalu fotosekcije Prop[agandnog] odjela. (1v)

Ta je sekcija pripala Prop[agandnom] odjelu od našeg otseka. Mislim da bi bilo neophodno nužno da odrediš nekoga tko će povesti brigu o tome materijalu u cjelini, jer će inače u zemunici propasti. Neznam gdje je ona drugarica koja je radila sa drugom Fišerom, ali ako nje nema trebalo bi odmah pronaći kod naših Prop[agandnih] odjela jednog fotografa koji bi preuzeo brigu za taj materijal. Kod Prop[agandnog] odjela Pokuplje nalazi se jedna drugarica, profesionalni fotograf, koju sam ja još prije dok je fotosekcija potpadala našem otsjeku, nastojao dobiti u fotosekciju. Ona je međutim bila kao reporter na drugom kongresu Omladine.

Do danas nismo još čuli mišljenje odgovornih foruma na osnivanje kluba kulturnih i javnih radnika koji bi trebao da bude organiziran na kongresu. Kako nas to pitanje neobično zanima, javi molim Te kako stoji stvar s tim.

Poziv kulturnim i javnim radnicima, da se jave kult[urno-]umjetničkom otsjeku ZAVNOH-a nije još objavljen u Vjesniku, a niti u ostaloj štampi, iako je već nekoliko puta odlučeno da će to izaći. Neznam u čemu je razlog da to nije učinjeno. U slučaju da si izgubio tekst javi nam ili sastavi sam i daj ga otštampati u sve naše listove.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Drugarski Te pozdravlja

Ivo⁴⁹

P.S. U dogovoru sa drugom Vejvodom a povodom osnutka jedne kuhinje za delegate učinili smo sve da bi našli nešto posudja, kojega je navodno neprijatelj dolaskom u ove krajeve opljačkao ili uništio i mi nismo u stanju naći ni jednu posudu. Molim stoga – ako se negdje kod Vas može nešto naći – da našem ekonomu dadete potrebitu preporuku.

Za otsjek

(nečitljivo – D.R.)

“Druže Vjeko⁵⁰, šaljem Ti ovo pismo upućeno Mladenu⁵¹. Za kult[urno-]umjet[ničku] grupu učini što možeš. Ako je potrebno razgovaraj i s Pajom⁵². Pozdrav. (nečitljivo – D.R.)

11.VI.1944.”

(HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija): 1944.:
VI mj., kut. 30/206, NV-32/2905)

⁴⁸ Radauš.

⁴⁹ Vejvoda.

⁵⁰ Nerazriješeno.

⁵¹ Iveković.

⁵² Gregorić.

Prilog br. 4:

Mladen Iveković (ZAVNOH Prop[agandni] odjel) ZAVNOH – Miroslavu Krleži, (...) VI. 1944.

“Dragi Miroslave! Siguran sam da si doznao o kongresu kulturnih i drugih javnih radnika, što namjerava(mo) održati na našem oslobođenom području u Hrvatskoj. Ti se do danas nisi odazvao našem pozivu iako smo to učinili i usmeno i pismeno nekoliko puta. Ja sam Ti pred gotovo dvije godine pisao u Zagreb pozivajući Te da dodješ kod nas.

Znam da se nije lahko odlučiti na takav put, koji je – priznajem – skopčan s izvjesnim teškoćama. Ali danas kada se bije najodlučniji boj, što smo ga ikada bili u našoj Hrvatskoj, mislim, da je Tvoje mjesto ovdje kod nas, a ne na strani neprijatelja. Znam kako Ti gledaš na našu borbu, barem vjerujem da se ne varam da si posve na našoj strani, a to me je i ponukalo da se obratim Tebi još jedanputa.

Vjeruj mi dragi Miroslave, da će ih biti malo koji će ovako gledati na Tvoje dosadašnje otkazivanje da dodješ k nama. Ipak mislim da ima još uvijek vremena da dodješ k nama i da zajedno sa svim(a) nama poradiš na oslobodjenju naših naroda. Po mom mišljenju Ti možeš još uvijek učiniti vrlo mnogo i zadužiti vrlo mnogo naš pokret. Zato je i potrebno da se nadješ što prije u našoj sredini. Jer bi bilo strašno kada bismo morali dolaziti u Zagreb da oslobadjamo i Tebe.

Ovo pismo pišem Ti iz vlastite pobude, uvjeren da sam to dužan učiniti i prema našoj narodno oslobodilačkoj borbi i lično prema tebi kao mom starom prijatelju. Odluči se dakle i dodji što prije do nas. Drug, koji će organizirati predaju ovog pisma lično u Tvoje ruke preuzet će na sebe brigu da što lakše i što prije dodješ do nas.

Ostavi dakle sve obzire i sve zapreke i požuri k nama.

Drugarski i srdačno Te pozdravlja Tvoj stari”

(strojopis, bez potpisa)

(HDA, ZAVNOH II/Propagandni odjel (Odsjek informacija):
1944.: VI mj., kut. 30/206, NV-32/2915)

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 6



Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)



Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.



Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA